

УДК 356.15+623.363.1:94 (477)
ЄЗЕРСЬКИЙ М.Р.
ПЕЧЕНЮК І.С.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ СПЕЦМІНЕРІВ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНСЬКОГО ШТАБУ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ В 1943–1944 роках

Авторами статті на основі вивчення наукових публікацій та архівних матеріалів узагальнено досвід підготовки фахівців із застосування радіоміни у Школі радистів та Школі особливого призначення Українського штабу партизанського руху. Особливістю підготовки спецмінерів було те, що згідно з вимогами кваліфікаційної характеристики необхідно було підготувати висококваліфікованих фахівців за кількома військовими спеціальностями – радіотелеграфіста та мінера-підричника. Крім того, слід було підготувати командира диверсійної групи, який володів би тактикою та технікою застосування приладів для управління вибухом на відстані, здатного самостійно планувати та виконувати будь-яку диверсійну операцію (завдання).

Ключові слова: підготовка спецмінерів, техніка особливої секретності, прилади ТОС, радіоміни, спецпідрозділи радіомінування, партизанські формування.

Постановка проблеми та її актуальність. Складна, а часом і несприятлива, оперативно-бойова обстановка на фронті та неготовність відповідних органів до швидкого розгортання партизанського руху негативно позначились на характері збройної боротьби у ворожому тилу. Дуже важкими були перші кроки зі створення партизанських загонів. Проблема підготовки кваліфікованих фахівців

Єзерський Микола Рафаїлович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри Командно-штабного інституту застосування військ (сил) Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ.

Печенюк Ігор Степанович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кафедри оперативного мистецтва Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ.

© Єзерський М.Р., Печенюк І.С., 2016

для організації та ведення збройної боротьби в тилу противника виявилася надскладною. Перший досвід дії партизанів засвідчив, що партизанський рух разом з підготовкою масових кадрів відчував гостру потребу в кваліфікованих фахівцях, особливо з мінно-підривної справи. А з ухваленням Українським штабом партизанського руху (далі – УШПР) рішення про застосування радіомін у партизанських формуваннях та організацію підготовки спецмінерів необхідно було створити школу й укомплектувати її кваліфікованими викладачами, які мали б досвід з використання радіомін, і застосувати комплексний підхід до навчання спецмінерів з урахуванням досвіду підрозділів інженерних військ, створити необхідну матеріальну базу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі є ціла низка наукових досліджень, що стосуються проблем підготовки кваліфікованих фахівців для ведення збройної боротьби в тилу противника. Найвідомішими з цієї проблематики є праці українських істориків А. Кентія і В. Лозицького [1], І. Кураса і А. Кентія [2]. У них розглядається структура навчальних закладів УШПР, програми, напрями підготовки партизанських кадрів і категорії спеціалістів. Але питання підготовки спецмінерів у цих працях не розглядалися.

Особливий інтерес має науково-практичний посібник відомого радянського розвідника й диверсанта І. Старінова [3], в якому автор розповідає про досвід підготовки партизанських кадрів у передвоєнний період, під час війни в Іспанії та у роки Другої світової війни, а також про особливості підготовки радянських громадян та іноземних фахівців-диверсантів для дій за кордоном. Розкриваючи систему цієї підготовки в навчальних закладах УШПР, автор лише згадує про те, що в Школі особливого призначення (далі – ШОП) в 1944 році вперше здійснювалася підготовка фахівців для проведення диверсій у тилу противника мінами, керованими по радіо.

У колективній праці, що виконана під керівництвом В. Золотарьова [4, с. 69–82], детально розкривається процес організації партизанського руху, система підготовки партизанських кадрів і заходи, які з перших днів війни впроваджувалися по лінії Осоавіахіму політорганамі Червоної Армії, органами НКВС і держбезпеки, у спецшколах Центрального та республік-канських штабів партизанського руху з організації партизанського руху. Але процес підготовки й навчання партизанських фахівців з радіомінування не розкрито.

До цієї тематики автори публікації вже зверталися. У працях, виконаних М.Р. Єзерським як особисто, так і в співавторстві [5–7] узагальнено зміст і розкрито структуру підготовки спецмінерів у ШОП УШПР по застосуванню радіомін у партизанських формуваннях. Ним встановлено кількість і склад навчальних груп, програму підготовки, прізвища та соціальний портрет курсантів-спецмінерів, але без узагальнення змісту й особливостей їх підготовки.

Мета дослідження полягає в узагальненні досвіду підготовки спецмінерів партизанських формувань Українського штабу партизанського руху до дій у ворожому тилу в роки Другої світової війни та проведенні аналізу існуючих навчальних програм.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. При розробці оперативного плану бойових дій партизанських загонів УШПР на весняно-літній період 1943 року пріоритетне значення надавалося диверсійній діяльності партизанів на ворожих комунікаціях. Тому виникла потреба в підготовці фахівців з мінно-підривної справи. Для швидкого вирішення зазначених питань постала потреба в значній кількості кваліфікованих офіцерів-підричників, обізнаних з партизанською мінно-підривною технікою. У спецшколі УШПР, що діяла в Саратові, здійснювалася підготовка командирів загонів, їх заступників з політичної частини, начальників штабів, помічників з розвідки, радистів і незначної кількості мінерів-підричників.

У березні 1943 р. після розформування Центрального штабу партизанського руху (далі – ЦШПР) значну кількість старшого командного складу, який мав досвід керівництва партизанським рухом, перевели до УШПР. Разом з ЦШПР підлягала розформуванню й Вища оперативна школа особливого призначення (далі – ВОШОП). Особовий склад цієї школи у повному складі виконував бойове завдання по розвитку партизанського руху в Криму і на Північному Кавказі. У зв'язку з визволенням Північного Кавказу за рішенням ЦК КП(б)У ВОШОП передали до УШПР. Кваліфікованими офіцерами-підриивниками з ВОШОП укомплектували штати відділів УШПР і командно-викладацький склад щойно створеної ШОП, а Саратовську спецшколу реорганізували в Школу радистів УШПР [8, арк. 14–15].

ШОП УШПР була створена наказом Наркома оборони СРСР від 22 квітня 1943 р. за № 0078. Її формування відбувалося у травні 1943 р. у Москві в приміщенні Чернишевських казарм. За штатом у Школі функціонували три навчальних загони та підрозділи забезпечення. Згідно із затвердженим положенням Школа мала здійснювати підготовку висококваліфікованих фахівців з диверсійної справи, у т.ч. і спецмінерів. Так, у номенклатурі партизанських кадрів виникла нова військово-облікова спеціальність – «спецмінер», якій присвоїли порядковий номер 72.

Відбір військовослужбовців для навчання у школах УШПР відбувався легко, особливо з числа тих, хто завершив курс лікування в госпіталях, оскільки статус військовослужбовців був визначений як бійці Червоної Армії, і вони добровільно направлялися в розпорядження УШПР для проходження подальшої служби. Воїнів Червоної Армії, які виконували завдання у складі партизанського загону, відносно присвоєння чергових військових знань користувалися правами військовослужбовців частин діючої армії, і на них повністю розповсюджувала дія Постанови Державного комітету

оборони «Про скорочення термінів вислуги у військових званнях» від 20 листопада 1941 р. за № 929 [9, арк. 42].

Підготовка курсантів-спецмінерів проводилася в два етапи. На першому етапі навчали радіосправі в Саратовській школі радистів, а на другому – готували за фахом у ШОП УШПР. Загалом порядок підготовки таких фахівців був таким:

формування окремої групи та послідовне проведення підготовки курсантів у двох навчальних закладах. Цей варіант здавався найдоцільнішим, тому що дозволяв провести комплексне вивчення морально-бойових якостей курсантів протягом усього періоду навчання;

відбір найкращих курсантів по завершенні іспитів у радіошколі та їх направлення до ШОП для подальшого навчання. Аналіз підготовки спецмінерів [5, 6] засвідчив, що для навчання курсантів був обраний саме другий варіант.

Перший етап – підготовка в Школі радистів.

Комплектування шкіл курсантами здійснювалося через відділ кадрів УШПР. Для навчання у Школі радистів приймали лише добровольців, які мали підготовку в обсязі школи молодших фахівців, передусім за фахом радист. Взагалі на навчання першого та другого набору були зараховані особи, які мали лише середню освіту. З них здебільшого сержантський склад та учасники бойових дій, частина з яких пройшли початкове навчання на радіокурсах Осоавіахіму та інших навчальних закладів родів військ, закінчила ВОШОП і Центральну школу радистів ЦШПР [10, с. 27]. Високий загальноосвітній рівень курсантів дозволив скоротити терміни навчання до 4-х місяців, з урахуванням предметів із загальної бойової підготовки. Такий термін підготовки обумовлювався необхідністю термінового засилання у ворожий тил таких дефіцитних партизанських кадрів, як фахівці з радіосправи.

Особливості навчання. Черговий набір курсантів проходив у липні 1943 р. До школи кандидати прибували у різний час упродовж місяця з військкомісаріатів, по завершенні лікування зі шпиталів і партизанських загонів. Курсантів після їх прибуття включали в

навчальні підрозділи, виходячи з початкової підготовки та цивільної (військової) спеціальності. У Саратовській школі радистів здійснювали підготовку курсантів за всіма категоріями фахівців радіозв'язку, яких у подальшому розподіляли на групи за категоріями підготовки. На кожну категорію складалась програма підготовки, а на кожну групу – окремий навчальний план. Навчальний план групи підготовки начальників радіовузлів складав 304 години навчання, радіомайстрів – 234 год., електро-механіків – 200 год., радистів-операторів – 260 год., радистів-партизанів – 200 год. [1, арк. 346–347; 11, арк. 28–29, 31–33, 35–36, 38–39, 62–63]. Відсутність для навчання необхідної кількості радіозасобів та слабке обладнання класів не дозволяли якісно виконувати програми навчання. Тому навчальні плани постійно уточнювалися, збільшувалася або зменшувалася кількість годин на дисципліну. Систематично проводились заняття з курсантами, які не засвоювали навчальний матеріал. Пізніше на підготовку радистів-партизанів відводилося вже 72 доби, усього – 721 година [12, арк. 57].

Курс навчання розподілявся на чотири цикли. Заняття за фаховими предметами були розподілені рівномірно на весь період підготовки. Але курс загально-бойових дисциплін у повному обсязі відбувався на першому та другому циклах навчання. В подальшому на наступних циклах нарощувалася інтенсивність проведення занять з радіоексплуатації, спецапаратури та станційно-експлуатаційної служби. Проводились полігонні заняття та підготовка до випускних іспитів. Під час полігонних занять всі курсанти проводили не менше 15 сеансів дальнього і не менш 30 сеансів ближнього радіозв'язку [11, арк. 95–97] на відстань 6–8 км і 200–400 км [13, с. 27–28] і навіть 500–700 км [1, арк. 347], що проходили в обстановці наближеній до бойової. Як ближній, так і дальній радіозв'язок здійснювався виключно за правилами, які встановлені в партизанському русі. Таким чином, саме в школі курсанти опановували специфіку партизанського

радіозв'язку та шифрувальної справи і набували основних практичних навичок. У цілому із 44 курсантів, які пройшли підготовку в школі радистів і були відібрані для подальшого навчання в школі ШОП, отримали військові спеціальності з радіосправи, зокрема начальників радіовузлів – 4 кандидати, радіомайстрів – 6, електромеханіків – 7, радистів-операторів – 27 [14, арк. 103].

Другий етап – підготовка за фахом у ШОП УШПР. Після відбору, з метою подальшого навчання випускники Школи радистів особисто писали заяву на ім'я начальника ШОП про зарахування до складу курсантів. Оформлялась підписка про нерозголошення свого місцезнаходження, специфіки та напрямів роботи школи, підготовки кадрів до виконання спеціальних завдань у тилу противника та даних, які відносилися до застосування приладів ТОС [15, арк. 66–72]. Перевірка на допуск до шифрувально-секретної роботи з подальшим направленням для виконання спеціального завдання в партизанський загін відбувалася через Головне управління контррозвідки «Смерш». Нагадаємо, що у партизанських звітних документах з метою забезпечення прихованості застосування приладів (мін) типу ФТД (фугас тактичної дії) використовували термін «прилад ТОС», «апарат ТОС». На радіоміну типу ФТД, яку вивчали спецмінери, розповсюджувався такий додатковий гриф секретності, як «Техніка особливої секретності». Тому у партизанів транскрипція ТОС стала власною назвою стосовно керованих радіомін, під якою розуміли певний тип міни, яку підривали за допомогою радіосигналу.

Особливості навчання першого набору. Для проведення занять з курсантами по застосуванню спеціальної техніки у кінці жовтня 1943 р. прибув технік-лейтенант З. Седенков, який закінчив Центральні курси мінних загороджень і особливої техніки [16, арк. 61]. Разом з тим з 4-го управління НКДБ СРСР отримали навчальну літературу, зокрема: брошуру «Короткий опис спеціальних приладів»

у 4 прим.; «Каталог диверсійних приладів» у 6 прим. і книгу «Короткий опис спеціальних приладів серійного виготовлення» у 2 прим. [17, арк. 151].

Підготовку спецмінерів здійснювали в першому навчальному загоні школи, що складався з навчальних рот. Курсантів першого набору у кількості 14 осіб зарахували на навчання до 2 взводу 1 роти. Термін навчання спецмінерів за програмою «ТОС» (спецмінування) складав один місяць (30 діб). Заняття з курсантами за програмою навчання зі спецмінування розпочали 29 листопада 1943 р.

Під час роботи з архівними матеріалами нам не вдалося знайти самої програми підготовки спецмінерів першого набору. Ймовірно, що остаточно ще не була визначена послідовність і методика вивчення бойових та спеціальних дисциплін з цього напрямку підготовки. Тому аналіз підготовки курсантів проводився згідно з розкладом занять по ШОП, які були розроблені та затверджені помічником начальника штабу з навчальної частини інженер-капітаном О.Ф. Трембачовим. 13 листопада 1943 р. курсанти прибули до ШОП, а з 15 листопада розпочалися заняття. У перший тиждень навчань (15–20.11.1943 р.) вивчали вогневу підготовку (35 год.), матеріальну частину радянської й німецької стрілецької зброї та практично виконували навчальні стрільби. Це при тому, що із 14 курсантів школи з групи спецмінування 9 – безпосередні учасники бойових дій [23, арк. 58]. На другий тиждень (22–27.11.1943 р.) більше годин (13 год.) відводилося на мінно-підривну справу та заняття з вогневої підготовки. Із 6 навчальних діб цього тижня особовий склад роти 2 доби був у варті [23, арк. 59]. У перших два тижні заняття проводилось по 8 годин на день. І лише на третій тиждень (29.11-4.12.1943 р.) почалися заняття за фахом. Із шести днів тижня, що відводилися на навчання курсантів, три із них були навчальними, по 7 годин кожен, а решта припадає на несення служби у варті та виконання господарчих робіт.

Всього за цей тиждень проведено занять: з мінно-підривної справи – 9 год., з ТОС – 9 год., з політпідготовки – 2 год. У подальшому заняття з курсантами за фахом проводились аж до випуску. Із розкладу занять важко зрозуміти тему, назву та метод проведення заняття, адже в ньому зазначалася тільки назва дисципліни – ТОС і прізвище викладача, який проводив заняття, – лейтенант Седненков [23, арк. 60].

Перший випуск курсантів у ШОП, які закінчили курс навчання за програмою «ТОС» (спецмінування), відбувся 15 січня 1944 р. Після випуску фахівців-спеціалістів направили в партизанські формування під командуванням Л. Іванова, М. Наумова, М. Рудича (Л. Луцевича), В. Яремчука і О. Федорова для виконання спеціальних завдань у тилу противника.

Особливості навчання другого набору. На курс навчання другого набору зарахували 30 солдатів і сержантів із Саратовської школи радистів. Підготовка курсантів проходила з 21 січня до 1 травня 1944 р. [10, с. 30]. Термін навчання спеціалістів за програмою «ТОС» (спецмінування) не змінився.

Виходячи із досвіду підготовки курсантів першого набору та з метою підвищення ефективності підготовки курсантів другого набору були доопрацьовані та затверджені начальником ШОП полковником П. Виходцем програми проведення навчальних занять з групами «ТОС», зокрема: 5 січня 1944 р. – з курсу мінно-підривної справи; 16 лютого 1944 р. – з курсу «ТОС» (спецмінування), а 15 березня 1944 р. і додаткова Програма навчальних занять.

З 10 серпня 1943 р. до 15 вересня 1944 р. школу очолював полковник Павло Олександрович Виходець. Уродженець м. Козятин, Київської губернії (нині – Вінницька обл.), 1900 року народження. З 19 років у Червоної Армії, учасник Громадянської війни. Брав участь у бойових діях проти військ С. Петлюри, барона П. Врангеля та ін. По закінченні

інженерного факультету Військової електротехнічної академії Червоної Армії в 1943 році обіймав ряд командних і штабних посад. Маємо цікавий факт, що з червня 1942 по липень 1943 р. – начальник Центральних курсів мінних загороджень та особливої техніки [18, арк. 196–197].

Заняття з мінно-підривної справи проводилися як окрема дисципліна. Мета навчання за програмою мінерів-підривників полягала в тому, щоб ознайомити курсантів із в'язанням, закладанням і розрахунками зарядів, з будовою та встановленням табельних мін і способами розмінування. На проведення занять з мінно-підривної справи відводилося усього 56 год., із них: заняття у класах – 42 год., польові заняття – 14 год. [15, арк. 73–75].

Завдання навчання по курсу «ТОС» (спецмінування) полягало в тому, щоб підготувати командирів диверсійних груп, які володіють ТОС, вітчизняною і німецькою зброєю, відданих Батьківщині, здатних самостійно виконувати будь-яку диверсійну операцію і керувати виконанням диверсійних операцій [15, арк. 76].

Програма курсу «ТОС» (спецмінування) включала: політичну підготовку – 4 год., спеціальну тактику – 16 год., мінно-підривну справу – 70 год., загородження і розмінування – 16 год., ТОС (спецтехніка) – 90 год., вогневу підготовку – 10 год., стройову підготовку – 2 год. та резерв навчального відділу – 10 год., усього – 222 год.* [15, арк. 76]. Відведений час на їх підготовку використовували з високою інтенсивністю, що складало 8–10 годин на день. Резерв часу навчального відділу використовувався для вивчення статутів Червоної Армії [15, арк. 81]. У партизанських формуваннях передбачалося використовувати радіоміни (радіофугаси) тактичного призначення, що були на озброєнні інженерних військ спеціального призначення Червоної Армії, типу ФТД [19]. Програма навчальної дисципліни «ТОС» (спецтехніка) включала такі теми:

*Так зазначено в документі.

прилад ФТД (50 год.); прилад КП ФТД (14 год.); прилад КМВ-1 (6 год.); радіостанція «Север» (10 год.) та практика підриву приладами ФТД (10 год.) [15, арк. 79].

На практичних заняттях, на які відводилося всього 10 год., відпрацьовувалися питання мінування приладами ФТД залізничного полотна і потягу, автодоріг, будівель (вокзалів, готелів), річкового басейну та підрив осколкових загороджувальних мін. З метою збільшення часу на практичні заняття, до кількох тем з дисциплін «Спеціальна тактика» – тема № 3 та № 4 (2 год.) [15, арк. 76–77], «Мінно-підривна справа» – тема № 12 (16 год.) [15, арк. 77–78] та «Загородження та розмінування» – тема № 2, заняття № 2 (8 год.) [15, арк. 78], всього – 26 год., відводилося на мінування і підрив об'єктів приладами ТОС. Тобто, профілюючи дисципліни з курсу навчання взаємодоповнювали одна одну.

На програму навчальної дисципліни «Мінно-підривна справа», що входила до програми курсу «ТОС» (спеціалізації), відводилося 70 год. Аналіз цієї програми, що вивчалася окремо як самостійна дисципліна, та ідентичної програми, що була складовою курсу «ТОС» (спеціалізації), показав, що є багато відмінностей. По-перше, мета вивчення цієї дисципліни вже передбачала повне та всебічне вивчення мінно-підривної техніки та техніки мінних загороджень, тренування курсантів з постановки мін, створення мінних майданчиків, впевненого та ретельного поводження з мінною технікою та вибуховими речовинами, умілого використання снарядів, авіабомб і гранат як мін. По-друге, перші дев'ять тем однакові, але у другій програмі збільшено кількість годин на кожну тему. По-третє, збільшення кількості годин загалом на дисципліну було проведено за рахунок введення двох додаткових тем.

І, третя, на нашу думку, додаткова Програма навчальних занять з групами ТОС, як доповнення до курсу «ТОС» (спеціалізації) [15, арк. 80] була розроблена з метою політичного інформування та підтримання військової дисципліни серед курсантів. Програма включала такі

дисципліни: політичну підготовку – 4 год., вивчення статутів Червоної Армії – 6 год., парашутну підготовку – 4 год. і самостійну підготовку – 3 год. Всього – 17 год. Під час проведення занять з політичної підготовки вивчалася М. Хрущова на V сесії Верховної Ради УРСР. А на самостійній підготовці проводилися заняття з практики надання першої медичної допомоги. Однак додатково була введена ще одна дисципліна – парашутна підготовка, якої не було в основній Програмі. Під час проведення занять з цієї дисципліни вивчалася всього дві теми, по 2 години кожна, а саме: «Загальні дані і матеріальна частина парашутів ПД-41-1» та «Елементи стрибка, застережні заходи під час стрибка» [15, арк. 80]. Цією програмою бойовий стрибок з парашутом для спецмінерів не передбачався. Таким чином, деякі спецмінери під час виведення в тил противника повітряним шляхом вперше відкривали свій власний рахунок бойових стрибків безпосередньо в бойових умовах. За окремим планом проводились додаткові заняття з парашутної підготовки. Для порівняння підготовки спецмінерів відмітимо, що програми для підготовки фахівців партизанської боротьби за дво- і тримісячним терміном навчання в ШОП УШПР (інструкторів і старших інструкторів мінно-підривної справи, командирів диверсійних груп, начальників спецслужб) передбачали вивчення людських і вантажних парашутів, вантажної тари та здійснення одного бойового стрибка з середнього транспортного літака ДС-3 [15, арк. 1–3, 24–25, 57–59, 68].

Особливість підготовки спецмінерів у ШОП полягала в тому, що їх бойове злагодження починалося ще з теоретичних занять у класах і практичних – на місцевості. Особовий склад роти (спецмінування) поділили на 2 навчальні взводи, які розбили на бойові групи по 3 особи в кожній [20, арк. 13–14]. До складу бойової групи входили два курсанти, старшим призначався сержант. Це зумовлене тим, що загальна вага приладів, що входили до комплекту радіоміни становила близько 50 кг, об'єкти для здійснення диверсій знаходились

на відстані 15–20 – 30–40 км і більше, а на встановлення радіоміни, маскування апаратури та зарядів витрачалося до 1,5 години. Тому для рівномірного розподілу вантажу між спецмінерами, збереження їх фізичної витривалості при висуванні до об'єкта та його мінування оптимальний склад групи складав 3 особи. У подальшому, в основному «трійками», спецмінерів виводили в тил противника для виконання спеціальних завдань, що й визначило чисельний склад їх підрозділу [7, с. 12]. Якщо зі складу групи з певних причин (бойові втрати, дисциплінарні порушення та ін.) вибував курсант, то його місце поповнювалося за рахунок інших неповних «трійок». Другий і останній випуск курсантів, які закінчили курс навчання за програмою спец мінування, відбувся 1 травня 1944 р.

Заняття зі спецмінерами тривали дещо більше, ніж три місяці, з перервами через часту зміну місця дислокації школи. Протягом шести місяців 1943–1944 рр. школа, здійснюючи підготовку спецмінерів, змінила чотири місця: Електросталь, Святошин (Київ), Олевськ (Житомирська обл.), Рівне. Багато часу витрачали на завантаження, сам переїзд, розвантаження, перевірку майна й обладнання приміщень школи до початку занять. Загалом ШОП з моменту створення переїжджала сім разів і в дорозі провела три місяці. Крім того, курсанти брали безпосередню участь у господарських роботах і несли варту. В цілому під час навчання у школі спецмінери програму за фахом виконали повністю, на високому та якісному рівні.

По закінченні навчання у ШОП спецмінерів з приладами ТОС направляли в партизанські формування. У тих випадках, коли на час випуску чергової навчальної групи спецмінерів до дій у ворожому тилу готували організаторську групу або партизанський (диверсійний) загін, то їх включали до складу групи (загону).

Встановлено, що групи спецмінерів і партизанські загони, до яких входили спецмінери, готувались і виводились у ворожий тил безпосередньо УШПР і штабами партизанського руху при Військових радах 1-го та 4-го Українських фронтів.

Якщо за підготовку до виконання спеціальних завдань відповідав УШПР, то допідготовку здійснювали в 3-му навчальному загоні ШОП. Загін призначався для безпосередньої підготовки особового складу вже сформованих організаторських, партизанських (диверсійних), розвідувальних груп і загонів при УШПР, що готувалися до закидання через лінію фронту. Згідно з навчальними планами на їх підготовку відводилося 80 год., з яких 48 год. – на практичні заняття з мінно-підривної справи [1, с. 347]. Потім проводилося бойове злагодження груп (загонів) і подальша їх відправка на завдання. Загалом підготовка до виконання спеціального завдання у ворожому тилу тривала 8–10 діб. Якщо через погодні умови (відсутність авіації, зміни в оперативній обстановці та ін.) загін затримувався в школі, то з особовим складом проводилися додаткові заняття, тренування і тактичні навчання. Так, у період з травня 1943 р. до липня 1944 р. при школі зі складу курсантів і партизанів-диверсантів сформували і закинули у тил противника 13 диверсійних загонів (загалом 297 осіб) [21, арк. 23]. Однак, згідно зі штатом ШОП, одночасну підготовку в 3-му навчальному загоні могли проходити не більше 123 осіб. Тому, понад штатом у школі, за рахунок УШПР, у різний час навчалися декілька партизанських загонів. Наприклад, 13 травня 1944 р. за рахунок 5-го відділу УШПР були зараховані на всі види постачання прикомандировані до школи для підготовки 12 партизанських загонів та інші фахівці, всього – 252 особи [20, арк. 42]. Декількох спецмінерів зарахували в загони під командуванням В. Квітінського, О. Садиленка та І. Майорова.

Коли за підготовку до виконання спеціальних завдань відповідали штаби партизанського руху при Військових радах 1-го та 4-го Українських фронтів, то її здійснювали в спеціальних навчальних пунктах. А пізніше, після їх скасування – в оперативних відділеннях цих штабів [2, арк. 259]. Спецмінерів, яких не зарахували до резерву на виконання спецзавдання або до списків особового складу конкретного партизанського загону (групи), знаходилися

у школі та виконували різні завдання командування. З ними згідно з окремим планом підготовки проводили заняття з топографії та стрійової підготовки.

Курсантів 2-го випуску включили до складу диверсійних загонів В. Яремчука і В. Квітинського, організаторської групи О. Садиленка, загонів І. Іванова та Л. Луцевича, яких виділили зі складу з'єднання М. Рудича, партизанських загонів І. Майорова, І. Маслова та М. Савельєва для виконання спеціальних завдань у тилу противника на території Польщі, Словаччини та Закарпатської України. Частину спецмінерів на парашутах десантували безпосередньо до вже діючих загонів Л. Беренштейна, О. Мартинова та О. Тканка. У бригаду П. Величка спецмінерів доставили автомобільним транспортом після посадки на повстанський аеродром «Три дуби».

Для проведення диверсій спецмінерів планували залучати і в партизанській дивізії П. Вершигори, з'єднанні А. Грабчака та румунському загоні К. Донча, але через зміни обстановки направлення їх у зазначені формування скасували.

Після розформування ШОП інструктор зі спеціальної тактики технік-лейтенант З. Седненков у партизанській бригаді Е. Беліка застосовував прилади ТОС як радіоприставки до мін сповільненої дії для підривання ешелонів противника.

Слід зазначити, що деяких спецмінерів, як кваліфікованих фахівців мінно-підривної справи, у партизанських загонах Б. Кореневського, В. Буянова, В. Козлова, О. Мася і М. Савельєва призначали на посади, не пов'язані з бойовим застосуванням спецтехніки, і навіть командиром окремо діючого загону. Також під час виконання спеціальних завдань у тилу противника спецмінерів у партизанських формуваннях В. Квітинського, О. Мартинова, О. Садиленка й О. Тканка призначали й на вищі командні, штабні та військово-політичні посади.

Усього сім випускників ТОС не змогли застосувати свої знання і навички на практиці. Так, наприклад, один

спеціонер вибув у розпорядження начальника УШПР; чотирьох – за скоєння різних дисциплінарних правопорушень – розжалували в рядові і направили на Рівненський пересильний пункт; ще двох – за розкрадання продовольства зі складу матеріально-технічного забезпечення штабу партизанського руху при Військовій раді 1-го Українського фронту – направили в штрафну роту на 1 місяць кожного [22, арк. 113].

У травні–червні 1944 р. ЦК КП(б)У та УШПР почали вживати заходів щодо надання допомоги силам Опору нацистам у Польщі, Чехословаччині, Румунії та Угорщині в розгортанні партизанського руху, в керівництві партизанськими загонами та спецгрупами, що діяли поза межами України.

1 серпня 1944 р. ШОП УШПР перебазувалася в м. Київ. Також у столицю України із Саратова була передислокована Школа радистів. Так обидві школи опинилися в одному місті і на одній території. У зв'язку з цим постало питання про доцільність їх об'єднання [2, с. 255]. З цього часу підготовку спеціонерів більше не проводили. З'ясовано, що за звітний період (травень 1943 р. – серпень 1944 р.), крім фахівців диверсійної справи, в школі підготовлено дві групи спеціонерів загальною чисельністю 44 особи (14 і 30 осіб кожна), що склало 2,9 % від загальної кількості спеціалістів для ведення партизанської боротьби, які були підготовлені у ШОП [7, с. 12].

Встановлено, що загалом у тилу противника, в партизанських формуваннях під командуванням Л. Беренштейна, Е. Беліка, П. Величка, Л. Іванова, І. Іванова, В. Квітинського, Л. Луцевича, І. Майорова, О. Мартинова, І. Маслова, М. Наумова, М. Савельєва, О. Садилєнка, О. Тканка, В. Яремчука, О. Федорова й оперативній групі диверсійної служби Головного штабу партизанського руху Словаччини (з 27.10.1944 р. – Чехословаччини) побувало 37 спеціонерів та інструктор з спеціальної техніки ШОП технік-лейтенант З. Седненков,

а 19 з них виконували спеціальні завдання в різних партизанських формуваннях двічі-тричі. Крім того, спецмінери виконували завдання в партизанському з'єднанні Ашихманова, який був створений на базі загону НКВС. За нашими підрахунками, загальний відсоток участі у спеціальних бойових діях спецмінерів, які закінчили навчання у ШОП, склав 84 %.

Після об'єднання ШОП із Саратовською школою радистів утворилася Спецшкола УШПР під єдиним командуванням. У цей період об'єднана школа стала орієнтуватися на підготовку фахівців для партизанських формувань (інструкторів, командирів диверсійних загонів і мінерів-диверсантів іноземних груп), що діяли на території Чехословаччини, Угорщини (Закарпаття) та Румунії.

Проаналізувавши діяльність ШОП УШПР, можемо визначити сильні та слабкі сторони у підготовці спецмінерів. Так, до сильних сторін можемо віднести багаторівневу структуру підготовки спецмінерів та їх бойове злагодження у складі бойових груп під час проведення планових теоретичних і практичних занять у школі. А також взаємозв'язок профілюючих дисциплін курсу навчання, зокрема: «Мінно-підривна справа», «Спеціальна тактика», «Загородження і розмінування», що доповнювали одна одну у ході практичних занять з мінування та підриву об'єктів приладами ТОС.

До слабких сторін у підготовці спецмінерів можемо віднести: значна частина часу витрачалася на переміщення школи при зміні місць дислокації та очікування спецмінерами відправки у ворожий тил для виконання спеціальних завдань; низька дисципліна окремих спецмінерів, яка призводила до дисциплінарних правопорушень а в подальшому відрахування зі школи або складу партизанських загонів, що знаходилися на підготовці до дій у тилу противника; недостатньо часу відводилося для проведення практичних занять на відпрацювання конкретних питань мінування об'єктів радіомінами типу ФТД; у програмі підготовки спецмінерів не було передбачено підвищення кваліфікації за

фахом, тим більше що при розформуванні партизанських загонів і з'єднань вони поверталися до ШОП, де очікували направлення в тил противника у складі нового загону (групи).

За свідченням більшості партизанських командирів та архівних документів з організації диверсійної діяльності партизанських формувань, зустрічаємо схвальні відгуки про фахівців мінно-підривної справи, у т.ч. і спецмінерів. Начальник УШПР генерал-лейтенант Т. Строкач так охарактеризував діяльність полковника О. Виходця на посаді начальника ШОП: «... добрий спеціаліст з мінно-підривної техніки і загороджень, досвідчений організатор і керівник. Під час роботи в школі поставив на належний рівень підготовку диверсантів-мінерів, яких засилали у тил ворога. Диверсанти, які були підготовлені в школі показали прекрасні зразки роботи в тилу ворога в партизанських загонах і з'єднаннях» [18, арк. 196–197].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, можна стверджувати, що підготовка спецмінерів включала: навчання у школі радистів; підготовку на курсах за програмою мінерів-підривників [15, арк. 73–74]; підготовку на курсах за програмою «ТОС» (спеціалізування) [15, арк. 75–79]; заняття з парашутно-десантної підготовки за додатковою програмою [15, арк. 80]; безпосередню підготовку за конкретним завданням окремо або у складі вже сформованих партизанських (диверсійних) груп і загонів, які готувалися до закидання через лінію фронту; бойове злагодження у складі загону. По завершенні спеціальної підготовки спецмінери, як кваліфіковані фахівці мінно-підривної справи, перебували на спеціальному особливому обліку. Перспективним напрямом подальших наукових пошуків може бути визначення внеску дій спецпідрозділів радіомінування УШПР у диверсійну діяльність партизанського руху в роки Другої світової війни.

1. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу Вермахту в Україні (1941–1944) / А.В. Кентій, В.С. Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – 408 с.

2. Штаб непокоренных (Украинский штаб партизанского движения в годы Великой Отечественной войны) / И.Ф. Курас, А.В. Кентий. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 330 с.
3. *Старинов И.Г.* О подготовке партизанских кадров: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www/csef.ru/files/csef/articles/4425/pdf>.
4. Партизанское движение: по опыту Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: военно-исторический очерк / Под общ. ред. В.А. Золотарева. – М.: Кучково поле, 2001. – 464 с.
5. *Єзерський М.Р.* Особливості підготовки спецмінерів у Школі особливого призначення Українського штабу партизанського руху // Воєнно-історичний вісник. – 2012. – Вип. 4(6). – С. 121–126.
6. *Єзерський М.Р., Мельник В.М.* Підготовка спецмінерів в Школі особливого призначення Українського штабу партизанського руху // Труды університету: зб. наук. праць Нац. ун-ту оборони України ім. І. Черняхівського. – 2013. – Вип.2(116). – С. 221–226.
7. *Єзерський М.Р.* Дії спецпідрозділів радіомінування партизанських формувань Українського штабу партизанського руху у 1944–1945 роках: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 20.02.22; Нац. ун-т оборони України ім. І. Черняхівського. – Київ, 2015. – 20 с.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО) України, ф. 62, оп. 1, спр. 1251.
9. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 1.
10. Бойове застосування радіомін українськими партизанськими формуваннями у роки Великої Вітчизняної війни / М.Р. Єзерський, В.М. Мельник: монографія. – К.: ЦП «Компринт», 2013. – 107 с.
11. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 3, спр. 9.
12. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 3, спр. 6.
13. Артемьев И.Н. В эфире – партизаны. – М.: Воениздат, 1971. – 136 с.
14. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 3, спр. 81.
15. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 3, спр. 67.
16. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 3, спр. 61.
17. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 1738.
18. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 5, спр. 19.
19. *Єзерський М.Р.* Як радіоміни «служили» в партизанах // Народна армія. – 2012. – 28 серпня.
20. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 3, спр. 63.
21. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 3, спр. 66.
22. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 2, спр. 15.
23. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 3, спр. 68.

Надійшла до редколегії 28.02.2016 р.

Рецензент: *Л.П. Кривизюк*, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Езерский Н.Р., Печенюк И.С.

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ СПЕЦМИНЕРОВ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНСКОГО ШТАБА ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ В 1943–1944 ГОДАХ

Авторами статті на основі вивчення наукових публікацій і архівних матеріалів обобщен опыт подготовки специалистов применения радиомин в Школе радистов и Школе особого назначения Украинского штаба партизанского движения. Особенностью подготовки спецминеров было то, что по требованиям квалификационной характеристики необходимо было подготовить высококвалифицированных специалистов по нескольким воинским специальностям – радиотелеграфиста и минера-подрывника. Кроме этого, необходимо подготовить командира диверсионной группы, который владел бы тактикой и техникой применения приборов для управления взрывом на расстоянии, умеющего самостоятельно планировать и исполнять любую диверсионную операцию (задание).

Ключевые слова: подготовка спецминеров, техника особой секретности, приборы ТОС, радиомины, спецподразделение радиоминирования, партизанские формирования.

Yezerskyi M., Pecheniuk I.

FEATURES OF SPECIAL MINER TRAINING IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINIAN STAFF OF PARTISAN MOVEMENT IN 1943–1944

Based on scientific publications and archival materials the authors generalize the experience of specialists training of radiomines using in Radio operators school and the Special Purpose School of Ukrainian Staff of Partisan movement. The feature of special miners training was that according to requirements of qualification characteristic needed to prepare highly qualified specialists in several military specialties – miner-demoman and radiotelegraphist. However, it is necessary to prepare commander of sabotage group, which would have the tactics and technique of the instrument to command and control the explosion in the distance, able to plan and carry out any sabotage operation (task).

Key words: special miner training, special secrecy technique (SST), SST devices, radiomines, radiominelatyer special forces, partisan formation.